

Милија Станишић, *ТОКОВИ РЕВОЛУЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ, I—III*, Никшић 1988.

У октобру ове (1988) године појавила се из штампе трећа књига трилогије Милије Станишић, *Токови револуције у Црној Гори*. Да подсетим: прва књига објављена је 1980, а друга — 1984. Све три књиге објављене су у издању Центра за марксистичко образовање „Никола Ковачевић” у Никшићу.

С обзиром на то да трећом књигом ове трилогије Станишић заокружује своју обраду револуционарног радничког покрета у Црној Гори, намјера издавача и организатора овог скупа је била да се на овом Округлом столу нађу све три књиге ове трилогије и да ја о њима поднесем уводно излагање, што са задовољством чиним.

За овакву пригоду није могуће рећи све што би овакво дјело заслуживало, или што би његов промотор желио. Стога сам се одлучио да покушам дати скицу за портрет *Милије Станишића*, с посебним освртом, разумије се, на тротомно дјело *Токovima револуције у Црној Гори*, како би учесници овог скупа могли боље да проникну у особену појаву Милије Станишића као писца-историчара.

Милија Станишић је рођен 9. новембра 1921. године у Врњацима, код Даниловграда, у свештеничкој породици. Члан СКОЈ-а постао је као шеснаестогодишњак — 1937, као ученик Цетињске гимназије, а члан КПЈ 1940, као деветнаестогодишњи студент Медицинског факултета Београдског универзитета. У нашем ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији учествовао је од првог дана, као један од организатора и руководиоца, обављајући најчешће партијске и политичке дужности. У 13 јулском устанку учествовао је као инструктор МК КПЈ за Никшић, а потом политички комесар чете, партијски руководилац батаљона, политички комесар ударног батаљона, а затим партизанског одреда, политички комесар Другог батаљона 10 херцеговачке бригаде, политички комесар Пете, Треће, па затим Друге далматинске бригаде, потом Тре-

ће санџачке пролетерске бригаде; Руководилац Политодјела, па потом комесар IV црногорске пролетерске бригаде. Од краја лjeta до децембра 1944 политички је комесар 46. српске дивизије, а од децембра 1944. до завршетка рата, маја 1945, политички комесар Друге пролетерске дивизије.

Одмах после ослобођења постављен је за политичког комесара Ратног ваздухопловства југословенске армије, а неколико година касније за начелника Више војне ваздухопловне академије.

У сјећањима његових савременика остало је запамљено да је Станишић био један од најмлађих комесара бригаде и дивизије, и као један од најмлађих генерала, који кад је рат завршен није имао ни пуне 24 године, а добија нове одговорне дужности. Чињеница је да рат тјера људе да брже сазријевају, али је исто тако чињеница да је у конкретном случају ријеч о изузетно даровитој личности, образованом човјеку, који је са великим успјехом обављао тако одговорне дужности.

Налазећи се на истакнутим политичким дужностима, најприје у НОР-у, а затим у ЈНА, Станишић је осјетио потребу да војницима и старјешинама пренесе богато ратно искуство из НОР-а и сазнања савремене војне доктрине. Отуда је Станишић убрзо по завршетку рата почео да се бави публицистиком, најприје војном, а затим војносоциолошком. У првој фази публицистичке дјелатности он је у издању Војноиздавачког завода објавио двије студије: 1959. — „Старјешина у борби”, а 1963. — „Ратна техника и војно дјело”, прву војно-социолошког, а другу војно-теоријског карактера. Радећи у ЈНА употпунио је своје теоријско образовање, а кроз рад на овим студијама овладао је научном методологијом, што се види и из свих његових каснијих радова.

Још док се налазио у ЈНА отпочео је проучавање теоријске и практичне дјелатности КПЈ у ствара-

њу и изградњи армије у НОР-у. Као резултат тог проучавања настало је запажено дјело „КПЈ у изградњи оружаних снага револуције 1941 — 1945.“ које је објављено у издању ВИЗ-а у Београду, 1973. године. Ово дјело рађено је по свим принципима историјске синтезе одређујући се за тематску, а не хронолошку обраду материје.

Његујући овај метод Станишић је изучавао и друге научне проблеме везане за ослободилачки рат и револуцију.

Једно од крупнијих научних питања које је заокупљало и даље заокупља Станишићеву пажњу јесте питање кадрова, односно кадровска политика КПЈ у НОР-у, као једна од компоненти успјешног извођења југословенске социјалистичке револуције. При томе га је посебно заокупирало да одговорно питање како је настао велики кадровски потенцијал наше револуције у Црној Гори. На ту тему објавио је прву књигу о кадровима револуције тј. Црногорци на руководећим дужностима у НОР-у народа и народности Југославије, која је у издању Историјског института СР Црне Горе, „Побједе“ и Маркс. центра ЦК СК Црне Горе објављена у Титограду 1984. године, дјело од око 40 ауторских табака У току је рад на другој књизи на ову тему — О црногорским кадровима у Црној Гори.

Па ипак, чини се, нашу историографију, а посебно црногорску Станишић је највише задужио тротомним дјелом који је предмет овог Округлог стола, а то су *Токови револуције у Црној Гори*, у три тома. То су студије и огледи из црногорске револуционарне прошлости, а посебно из периода ослободилачког рата и револуције, који по тематици, простору и научној методологији чине конзистентну цјелину и сви су рекао бих, у функцији да се што потпуније разумију феномени ослободилачког рата и социјалистичке револуције у Црној Гори.

Тематика ових радова могла би се подијелити у три групе. То су у

првом реду ослободилачки рат и револуција, развитак комунистичког покрета у Црној Гори између два свјетска рата и огледи односно прилози о црногорском националном питању. Укупно је 21 такав рад. Извјестан број ових радова објављен је претходно у другим публикацијама, али је издавач цјелисно поступио што их је уврстио у овај комплет.

Највећи дио радова припада овој групи. Као први рад из ове групе издвојио бих текст *Тринаестојулски устанак — јединствени феномен II свјетског рата*, рад за који је један наш колега, познати и признати историчар нашег ослободилачког рата и револуције с правом казао да има антологијску вриједност. Са тим радом Станишић је наступио на научном скупу у Титограду 1971. године, који је био посвећен 30-годишњици устанка. Тим радом Станишић је на себе зорно скренуо пажњу не само научне, него и шире јавности, а да подсјетим до тада аутор није био објавио ни једно познатије историографско дјело, а његови до тада објављени радови војно-историјског карактера били су познати углавном само војним стручњацима. У том раду Станишић је, уз остало, аналитички указао на бројне класно-политичке, војне, психолошке, етичке и друге компоненте устанка и показао на нужне правце даљег изучавања не само устанка него ослободилачког рата и револуције у цјелини.

Други рад на који бих указао јесте *Стратегијско-оперативни аспекти пљевљанске битке*, у којем се по први пут даје право значење ове битке у ширем контексту збијања на југословенском ратишту 1941. године.

Из ове групе посебну пажњу заслужује студија *Плиме и осеке прве године НОР-а и револуције у Црној Гори*, у којој се указује на историјске, политичке, психолошке и друге чиниоце који су утицали на развитак НОР-а у том периоду, а посебно на сукоб револуције и контра револуције у Црној Гори

Ту спадају и друге војно-политичке теме као што су: 1943 — *преломна година НОР-а у*

*Црној Гори, Узајамни однос политичке и војне компоненте НОР-а у Црној Гори, Руковођење КПЈ оружаним снагама у НОР-у, Суспрет црногорске традиције и револуције, Социолошка анализа руководећег кадра црногорских јединица крајем прве године устанка.*

Станишићев опус о рату и револуцији завршио би се његовим прилозима о социјалним структурама и њиховом учешћу у НОП-у. То су *Напредна интелигенција у Црној Гори и њено учешће у тринаестојулском устанку и О неким аспектима учешћа црногорског сељаштва у првој години НОР-а.*

И сами наслови Станишићевих радова о нашем ослободилачком рату и револуцији, а поготово његова продубљена промишљања и анализе говоре да ауторов приступ изучавању ове проблематике је вишесмјеран, заправо интердисциплинаран, што истовремено говори да је наша проучавања подигао на виши теоријски ниво.

У студијама и другим радовима о рату и револуцији дошао је до израза Станишићев изузетни дар марксистичког интелектуалца широкоспектра, а његов оригиналан вишеслојан теоријски научни приступ сврстава га у сами врх наше историографије о НОР-у и револуцији.

У другој групи текстова налазе се три рада, од којих посебно треба издвојити теоријску студију *Историјски, друштвено-економски и политички услови настанка комунистичког покрета у Црној Гори*, која је објављена као уводни текст у првом тому ове трилогије Други рад, објављен у трећем — најновијем тому, представља опширнија студија — *Особености комунистичког покрета у Црној Гори (1919 — 1945)*, у којој посебно разматра укоријењеност покрета, авангарду и социјалне групације, политички замах, револуционарни романтизам, радикализам, јединство авангарде и интернационализам комунистичког покрета у Црној Гори. Овој групи припада и рад *Борба за вођство у црногорском националном покрету*, који својом јасноћом, и егзактношћу привлачи пажњу.

Једна од сталних научних преокупација Милије Станишића у проучавању најновије црногорске историје посвећена је проучавању и сагледавању развика црногорског националног питања. Заправо више од десет година то питање заокупља његову пажњу. Почетна своја разматрања и свој теоријски приступ том питању објавио је још у првом тому ове трилогије, 1980. године, под насловом *Идејна исходишта и основни смјерови политичке борбе КПЈ за рјешавање црногорског националног питања (1919 — 1945)* и у раду „*За кључни приступ изучавању црногорске нације*”. То питање још више продубљује у расправи *Теоријски оквир и методолошки приступ изучавања настанка црногорске нације*, чије је основне резултате саопштио на научном скупу у ЦАНУ 1985. године — *Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде.*

Станишићев приступ научној обради ове доста сложене материје је у основи прихватљив и чини се да даје значајан прилог потпунијем и могућем научном сагледавању овог питања. Ово питање захтијева, а тога је свјестан и сам Станишић, да се настави и продубљује његово изучавање, али се његов прилог не може занемарити.

Овој групи радова придружује се и рад *О уједињењу Црне Горе и Србије*, који има карактер прегледа али истовремено представља и покушај да се ово питање сагледа из новог угла блиског савременим гледањима.

У овом дјелу нашли су мјесто и два-три публицистичко-полемичка текста као што су: *Развојни путеви и облици национализма (II том) и Гледишта супротна марксистичкој теорији и нацији. (III том)* који стиче се утисак, нијесу на нивоу претходних, али могу да буду од значаја за потпуније сагледавање неких савремених друштвених токова у Црној Гори.

У неким теоријским радовима Милије Станишића има понекад претјеране ресолутности, недоречености, помањања дубљих истраживачких понирања. Понекад Ста-

нишић више покреће него што разрешава нека питања Међутим, за науку је и то од великог значаја.

У цјелини гледано, дјело Милије Станишића, *Токови револуције*, представља особену појаву у нашој историографији. Ово дјело, као и његово свеукупно стваралаштво представљају незаобилазан прилог

историографији о нашем ослободилачком рату и револуцији и комунистичком покрету у Црној Гори. Увјерен сам да ће оно представљати и значајан подстицај не само савременим него и будућим генерацијама историчара.

*Радоје Пајовић*

Ибрахим Тепић, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У РУСКИМ ИЗВОРИМА 1856 — 1878 Веселин Маслеша, Сарајево 1988, стр. 586

Током треће четвртине прошлог вијека „источно питање” је историјски доживјело своју зрелост. Оно је рјешавано за „зеленим столом” великих сила и у кулоарима, тако што је Османска империја ради одржавања равнотеже и онемогућавала Русију да на Балкану створи било какав престиж. Босна и Херцеговина у Османској империји дуго времена је била најзападнија периферна територија, која у другој половини 19. вијека добија на значењу Учестале сељачке буне српских сељака, попова и трговаца показале су да турска власт своју историјску мисију завршава сопственим поразом пред временом коме се није могла прилагодити.

Иако је Русија у кримском рату и на париском мировном уговору доживјела пораз, њена политичка активност на Балкану је и даље настављена. Брижно се прикупљају подаци, шаљу се учени људи (славенофили), подржавају се енергичност књаза Данила и његовог брата Мирка у Црној Гори, устаници Луке Вукаловића у требињском крају, као и политика кнеза Михаила Обреновића у Србији.

Царска Русија је од париског мтра (1856) до Берлинског конгреса (1878) имала разрађен метод у прикупљању података и у оцјени политичке ситуације у свим балканским земљама под турском влашћу. О интересу руске информатике у БиХ и о њој, цјеловито сазнање налазимо у монографији С. Тепића

Тепић с правом поставља питање — себи и историографији — зашто руска грађа (осим трећеразредна — дјела Гиљфердинга) није коришћена раније. Добро је познато да је архивска грађа руског поријекла за научно валоризовање „istoчног питања” незаобилазна, као и БиХ као подручје које чини битан елемент овог историјског проблема. У уводном дијелу монографије И. Тепић по хронолошком принципу и квалитету публикованих извора наводи значајне радове историчара-словјанофила Попова, затим непознатог аутора (претпоставља се да је то конзул из Мостара), Лебедева, Ровинског, Пушкаревича, Нарочницког и В. Н. Кондратјева Од дјела југословенских историчара у публиковању руске грађе о источном питању најзначајнију улогу имају збирке докумената Бранка Павићевића.

Од свих наведених имена историчара, када је ријеч о руској грађи БиХ која се односи на период од 1850. до 1878, с правом Тепић издваја В. Н. Кондратјева, која је систематично пратила резултате босанско-херцеговачке и југословенске историографије. Резултат тих напада је и публиковање студије „Руски дипломатски документи о аграрним односима у Босни и Херцеговини (50 — 60 године XIX вијека)” Окосницу садржаја ове књиге чине извјештаји руских конзула из Мостара и Сарајева, које поред бриљантног стила одликује изванредно познавање соци-